

Erdős Zoltán

Bűnkatalógus és politikai program Báthori Mihály prédikációiban

Báthori G. Mihály a 17. század közepének megkerülhetetlenül jelentős és a kutatás előtt jól ismert szerzője, jóllehet nem hagyott hátra nagy terjedelmű életművet. Egyetlen, nyomtatásban megjelent, *Hangos trombita* címet viselő prédikációs kötete a fejedelemsvágság éveinek sajátos lenyomatát, eszmetörténeti reprezentációját jelenti.¹

A kötetben szereplő beszédek 1658 és 1664 között születtek, sorsfordító események értelmezéseként, amelyeket a szerző egy határozott gondolatiság jegyében rendszerezett; vagy mert a megjelenés idején is aktuálisnak érezte őket, vagy azért, hogy az utókor számára dokumentálja az eseményeket, és azok interpretációját nyújtsa.² A – szerző saját felosztása és számozása szerint – összesen 15 szöveget tartalmazó kötet három nagyobb egységre osztható. Az első rész a medgyesi országyűlésen, 1658 januárjában elhangzott prédikációkat tartalmazza, a második pedig a Barcsay Ákos elleni hat beszédet 1660 februárjából. Az utolsó rész az előző évek eseményeit foglalja egységes szemléleti keretbe, Góg és Magóg példázata alapján; ennek illusztrációjaként szolgál két debreceni prédikáció 1660 áprilisából és 1662-ből.³

A kötet legfontosabb szövegei a címlap szerint a medgyesi országyűlésen elhangzott beszédek, amelyek „*Erdély és Magyarország romlásának és pusztulásának okait*” magyarázzák, melyeket „*Több alkalmatosság szerint való Predikációkkal*” együtt „*közönségessé tölt s' ki bocsáttatott*”⁴ a választott fejedelem, Rhédey Ferenc udvari lelkésze, a kötet megjelenésének idején immár Debrecen lelkésze.

Erdős Zoltán (1984), PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Doktori Program, Budapest, erdoeszoli@gmail.com

¹ Életére vonatkozó legfontosabb összefoglalások: Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. I. Bp. 1891. 673–674; Zoványi Jenő: *Magyar protestáns egyháztörténeti lexikon*. Bp. 1977. 57; Fontos adalékokat közöl levéltári források alapján: Csorba Dávid: *Komáromi Csapkés György, a „megtévelyodott Notarius”*. *Studia Litteraria* LII(2013). 3–4. szám 119, 123, 126, 135–136. Prédikációskötetét részletesen elemzi: Dohi Zsuzsanna: *Egy temetési beszéd reprezentációs lehetőségei = Értékek és ideológiák az irodalomban*. Szerk. Korondi Ágnes–T. Szabó Levente. Kvár 2008. 67–83; Luffy Katalin: *Nemzeti propaganda és publicisztika változatai a XVII. századi Erdélyben. Báthori Mihály Hangos Trombitája. = Devóciók, történelmek, identitások*. Szerk. Gábor Csilla. Kvár 2004. (Sapientia Könyvek 26.) 105–135. (A továbbiakban Luffy: *Nemzeti propaganda*)

² Luffy: *Nemzeti propaganda* 108–109.

³ Luffy: *Nemzeti propaganda* 111; A kötethez kapcsolódik a Rhédey Ferenc fia, László temetése kapcsán 1663 júliusában két alkalommal elhangzott prédikációk szerkesztett változata is, melyet a folyamatos oldalszámozás ellenére külön címmel látott el a szerző. Báthori Mihály: *Halotti Predikacio, Mellyet a Nehai Meltosagos Groff Redei Laszlonak Az Erdelyi Meltosagos Fejedelmek egyik Tanacsanak, Maramaros Varmegyének örökös fő Ispanyanak Sepsí Kezdi es Orbai Szeknek fő Kapitányának meg hidegedet teste felet predikallot...* Debrecen, 1664. (RMK I. 1011 = RMNy 3141) M1r.

⁴ Báthori Mihály: *Hangos trombita, az az Ollyan Predikaciok, mellyekben Erdely és Magyar orszag romlásának és pusztulásának okait a Szász Meggyesi Gyűlésben, az orszag Harom Nemzetből valo fő fő Rendei előtt közönséges helyen predikállott es ki jelentet...* Karancsi György, Debrecen, 1664. (RMK I. 1010 = RMNy 3141) A1r. (A továbbiakban Báthori: *Hangos trombita*).

A beszédhelyzet

A gyulafehérvári országgyűlés 1657. november 2-án a súlyos török fenyegetésnek engedve rábírta II. Rákóczi Györgyöt a visszavonulásra, és fejedelemmé választotta Rhédey Ferencet.⁵ Rhédey helyzete azonban ugyancsak ingatag volt: a legfontosabb várak őrségei (élükön Gyulai Ferenc váradi kapitánnyal) nem tették le a hűségesküt, és Rákóczi továbbra is sok támogatóval, számottevő katonai erővel rendelkezett.⁶ Tovább gyengítette Rhédey legitimitását, hogy nemigen állhatott ellen a Jenő átadására vonatkozó török követelésnek. Hogy tisztázza a helyzetet, január 9-ére országgyűlést hívott össze. Miután a megjelent rendek hangulata többször is megváltozott, január 14-én végül elhatározták Rákóczi visszahívását, aki egy héttel később meg is érkezett Medgyesre: január 22-én maga Rhédey fogadta és vezette be őt a városba.⁷

A Rhédey visszavonulásához vezető megegyezés nem lehetett egyszerű, még akkor sem, ha fejedelemségét eleve ideiglenesnek szánták: „*ha Isten azoknak [a szultánnak és a tatár kánnak] szívért ő nagyságához megengeszti, mi is egész országúl, három nemzetül, mind az mostan választandó fejedelmünkkel együtt ő nagyságát előbbeni méltóságos fejedelmi állapotjában recipiáljuk*” – fogalmazott a rendek Rákóczinak szóló biztosítólevele, melyet Rhédey (még megválasztása előtt) első helyen írt alá.⁸ A medgyesi országgyűlést azonban már éppen saját beiktatása érdekében hívta össze, és Teleki Mihály értesülése szerint komoly erőfeszítéseket is tett a hatalom megtartása érdekében: „*én úgy veszem eszemben, Rhedei uramnak kedve volna az fejedelemséghez, mivel az embereket jártatá is, voxoljanak az bölcsek után*”.⁹

Nehezen volna kinyomozható, hogy a Rákóczi bevonulása másnapján tartandó prédikációval miért éppen Rhédey papját bízták meg; az bizonyos, hogy a felkérést Báthori aligha utasíthatta volna vissza. Úgy kellett tehát felépítenie és elmondania a beszédet, hogy ne kelljen megtagadnia saját meggyőződését, és mégse vonja magára Rákóczi haragját.¹⁰ Ennek érdekében itt – és hasonlóan az előző két beszédben is – sajátos érvelési technikát alakított ki. Részletesen kidolgozott, társadalmi csoportokra lebontott bűnkatalógust állított össze, alighanem azzal a céllal, hogy bizonyos bűnöket a fejedelemhez, másokat a „néphez” (a konkrétan megszólított országgyűlési rendekhez) köthessen. A hallgatók számára egyértelmű lehetett a mondandó, a szerző azonban utólag – kérdőre vagy felelősségre vonás esetén – máshogy is magyarázhatta a szöveg jelentését. *Expressis verbis* ugyanis a nemzet egészét bűnösnek mondja ki, az azonban,

⁵ Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1886. (a továbbiakban: EOE) XI. 263–264; B. Szabó János: *Erdély tragédiája 1657–1662*. [Bp.] 2019. (A továbbiakban B. Szabó: *Erdély tragédiája*) 94.

⁶ Az erőviszonyokra lásd II. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna 1657 novembere és 1658 januárja között írt leveleit. Szilágyi Sándor: *A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése*. Bp. 1875. 529–534.

⁷ EOE XI. 268–269; B. Szabó: *Erdély tragédiája* 99–101. Hűségesküjét pontosan egy héttel később állította ki: EOE XI. 357.

⁸ Az ország biztosítólevele a fejedelemnek, 1657. nov. 1. EOE XI. 320.

⁹ B. Szabó: *Erdély tragédiája* 99.

¹⁰ Luffy Katalin szerint inkább az feltételezhető, hogy a szöveget Báthori utólag szerkesztette át az elhangzottakhoz képest. Erre utal, hogy a fejedelemválasztásról és annak megünnepléséről az *applicatióban* beszélhetett volna, ez azonban a nyomtatott szövegben nem található, vagyis pusztán néhány bekezdésnyi rész kiemelésére volt szükség. Luffy: *Nemzeti propaganda* 116–117. Véleményem szerint a szöveg utólagos szerkesztésére, átirására valójában nem sok lehetőség volt. Már maga a választott textus sem igen engedte volna meg, hogy élőszóban egy kimértebb vagy akár egy inkább Rákóczi felé hajló beszéd hangozzék el, amit aztán Rákóczi-ellenessé hangolhatott volna a szerző. Ráadásul a prédikáció elmondásakor alighanem jelen volt maga Rhédey is, aki kevésbé tolerálta volna papja köpönyegfordítását. A ténylegesen elhangzott és az évekkel később kinyomtatott szövegek tehát legalábbis nagyon közel álltak egymáshoz.

hogy a bűnök meghatározó részét a fejedelemnek (és konkrétan Rákóczinak) tulajdonítja, inkább áthallásként lehetett jelen, ahogy a kései utódok számára is csak a kor politikai diskurzusával összeolvasva válik láthatóvá.

A nemzet és a fejedelem bűnei

Báthori szokatlanul kemény hangütéssel kezdi a kötetet nyitó prédikációt: az exordium öt olyan „dolgot” sorol fel, melyekkel a fejedelmek *„keszdik az ő hatalmasságok alá vetett also, felső, külső és belső renden lévőknek szíveket töllök el idegeníteni, az Országra veszedelmet hozni magok ellen párt ütöket szerezni, és az Istent kitől vettek a ’birodalmat, és hatalmasságot Dan. 2. 44. Solt 75. 7. 8. ellenek haragra ingerleni”*. Ami az alattvalókkal való kapcsolatot illeti, kegyetlenséggel és *„Méltatlan bosszuság tétellel”*; ami pedig a kormányzat jellegét illeti, a *„tudos és tanácsos embereknek meg utálásával”*, illetve ennek ellenkezőjeként a *„tudatlanoknak, hízelkedőknek és a ’nyalkáknak fel emelésekkel”*; és végül mindenekfelett az *„Isten dütsőségéhez való hidegséggel, és kegyes életű tudos, igaz mondo Tanítoknak intéseknek meg vetésével és azoknak üldözésekkel”*.¹¹ A bibliai példa szerint Salamon fia, Roboám mind az öt *„gonosságot”* elkövette, ezért a nép nagy része elpártolt tőle, majd Isten egyiptomi szolgálattal büntette őt.

Mindezt a prédikáció első hasznában szabja Erdélyre a szerző: *„Miért hogy Lengyelországban a ’Magyar nemzet színe a ’kegyetlen Tatárok kezében esék? A ’ sok féle Isten ellen való bűnökért és az ő szent igéjének bötstelenségéért”*.¹² Báthori ezután kátészerűen a büntetés négy formáját írja le,¹³ majd a vétkeket tipizálja.¹⁴

A *„czégeres”* vétkeket Báthori nem kötötte egy bizonyos társadalmi réteghez vagy személyhez, azokat alighanem a nemzet egészére jellemzőnek tartotta. A vétkek ezen csoportja az Isten elleni öt legfőbb bünt ölelte fel. Elsőként az Ige meg nem tartását, hirdetőinek megvetését szerepelteti a szerző, *„mely gonosszág a ’bűnnek egész mértéke”*, és ami már a fejedelmek bűneinek betetőzéseként is szerepelt. Második nagy véték a színlelt vallásgyakorlat, a harmadik pedig a *„rendeletlenség”*, amely itt az egyházi élet helytelen szabályozását, rossz gyakorlatait és hibás intézményrendszerét jelenti. Nem megfelelő a nevelés, ami csak tudatlanokká teszi a gyermekeket, hiányzik az *„élő beszéddel való tanítás”*, és rendetlen a szentségek kiszolgáltatása is. További, közhelyes bűnökként a szombattörést és a káromkodást említi Báthori.¹⁵

¹¹ Báthori: *Hangos trombita* 2–3.

¹² Uo. 10.

¹³ Uo. 11–12.; Mindez jól megfeleltethető az ország romlásának Medgyesi Pál által bemutatott öt jegyével. Medgyesi Pál: *Negyedik jaj = Uő.: Sok Jajokban, s’ bánatos szível ejtett könyhullatásokban merült, és feneklett, szegény igaz Magyaroknak, egy-néhány keserő Síralmi*. Sárospatak 1658. (RMK I. 934 = RMNy 2796) 33–35.

¹⁴ Az első látásra kissé túlbonyolított rendszer a kor szemléletmódjában és szóhasználatában gyökerezett. Szalárdi és Köleséri legalábbis hasonló értelemben beszélt „szarvas” bűnökről. *Szalárdi János siralmas magyar krónikája*. Sajtó alá rend., bev., jegyz.: Szakály Ferenc. [Bp.] 1980. (Bibliotheca Historica) 321 (a továbbiakban Szalárdi: *Siralmas krónika*); Köleséri Sámuel: *Bánkodo lelek nyögést, Az az Szent Írás szavaiból szedegetetett s’ a ’felső Esztendőkből való szomorú alkalmatosságokhoz szabattatott, néhány Könyörgések...* Sárospatak 1666. (RMK I. 1039 = RMNy 3309) 12; Csúzi Cseh Jakab „közönséges” és „országos bűnök” között tett különbséget. Csorba Dávid: *A zászlós bárány nyomában. A magyar kálvinizmus 17. századi világa*. Debrecen 2011. 121–122.

¹⁵ Báthori: *Hangos trombita* 13–15.

A „*kiváltkeppen való vétek*” mindegyike egy-egy jól körülhatárolható réteghez kapcsolódik. Legelső helyen a fejedelmek és előljárók bűneit találjuk. Elsőként a zsarnokság és kegyetlenség szerepel, „*a' mely vele hordozza az erőszak tételt és bosszu állást*”. Második az Isten törvényével ellenkező artikulusok alkotása, és evvel kapcsolható össze a bűnök büntetlenül hagyása is. Negyedik vétek a bölcs és istenfélő tanácsosok megvetése és helyettük hízelkedők alkalmazása, „*holot a' tanácsos igazgatok nélkül az ország és hadi sereg olyan mint a' test lélek nélkül*”. A fejedelmek bűneinek sorát az „*Isten ellen való hadakozás és az ő ditsőségéhez való hidegség*” zárja le.¹⁶

A kiváltképpen való bűnök között a prédikátorok és tanítók vétkeiről, minthogy saját rendjének tagjai, közvetlen munkatársai ellen kellene beszélnie, külön nem ejt szót a szerző, hanem csakhamar rátér a „*nép és kösség közöt*” való bűnök – az eddigi rendszerhez hasonlóan ismét öt vétek – ismertetésére. Ezek élén szerepel a meghasonlás, „*mely első gradussa az Ország romlásának*”. Ezután a mértéktelenség és a kevelység, a főbűnök középkori rendszerének elemei következnek. Negyedikként Báthori saját – a puritán művelődési programhoz illeszkedő – preferenciájaként a tudatlanságot kárhozatja, „*a' mely szabad akarat szerint való mivel e' nép meg utálta a' tudománynak és tanulásnak eszközeit*”. A köznépre jellemző bűnök sorát – első látásra meglepő módon – egy olyan vétekekkel zárja, ami inkább a fejedelemre jellemző: „*A hadakozásnak kívánása és ohaitasa*” a Rákóczi-val szembeni propaganda egyik leggyakrabban hangzott elem volt.¹⁷

A fejedelmekre és előljárókra jellemző bűnök tehát összességében kiemelt szerepet játszanak a rendszerben. A tulajdonképpeni katalógus megismétli és további két tétellel bővíti az exordiumban már szereplő vétkek sorát, egy további, kimondottan Rákóczihoz köthető és a Rákóczi-ellenes diskurzusban kiemelt szerepet játszó bűn pedig később, a „*nép és kösség*” vétkei közé rejtve is előfordul. Avval, hogy az egyes rétegeknek különböző vétkeket tulajdonított, alighanem az volt Báthori célja, hogy a fejedelmet leválassza a népről, és – merítve a Rákóczi-ellenes propaganda érvkészletéből¹⁸ – egyes bűnöket közvetlenül Rákóczi-nak tulajdoníthasson.

Hasonló bűnkatalógusra, a bűnök ilyen felosztására a kortárs szövegekben nem találunk más példát,¹⁹ és a fejedelem többé-kevésbé közvetlen bírálata is nagyon kevés esetben fordult

¹⁶ Uo. 16–18.

¹⁷ Uo. 18–20.

¹⁸ Kemény János, Bethlen János, Medgyesi Pál és Szalárdi János Rákóczi-val szembeni érveire és vádjaira összefoglalóan lásd Lukács Zs. Tibor: *A korabeli propaganda és II. Rákóczi György megítélése*. Aetas X(1995). 1–2. sz. 70–78. Rákóczi nyugati megítélése ezekben az években a magyar közvéleményben elterjedt sztereotípiákat visszhangozta. Gömöri György: *Erdélyi meritések. Tanulmányok, esszék*. Kvár 2004. 64–68.

¹⁹ Medgyesi Pál az általa felsorolt kilenc, illetve tíz bűnben egész Erdélyt, illetve a teljes magyar nemzetet, szűkebb értelemben a „*politicus rendet*” találta vétkesnek; ezt nagyon hatásosan érzékelteti a konkrét udvari hallgatóságra szabott többes szám második személy következetes alkalmazása. Medgyesi Pál: *Ötödik jaj* = Uő: *Sok Jajjokban, s' bánatos szível ejtett könyhullatásokban merült, és feneklett, szegény igaz Magyaroknak, egy-néhány keserő Síralmi*. Sárospatak 1658. (RMK I. 934 = RMNy 2796) 36–39; Medgyesi Pál: *Rohogó tűz* = Uő.: *Magyarok Hatodik Jajja*. Sárospatak 1660. (RMK I. 960 = RMNy 2941) 31–34; Medgyesi beszédeihez hasonlóan Köleséri panaszimádságainak alaphangját is a közös bűnösség adja meg: „*Oh Vram, mi-nékünk orczánk pirulása, a' mi Királyinknak, Fejedelminknek, Atyáinknak, Véneinknek, Iffiainknak, mert vétkeztünk te ellened*.” Köleséri Sámuel: *i. m.* 10. (Fazakas Gergely Tamással szemben úgy látom, hogy Köleséri itt nem Rákóczi fejedelem felelősségére utal, hanem általánosan fogalmazva a világi felsőbbbségek bűnösségére céloz. Vő.: Fazakas Gergely Tamás: *Bűnös-e a fejedelem? Imádságok és versek a Rákóczi-propaganda határain* = *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*. Szerk. Kármán Gábor–Szabó András Péter. [Bp.] 2009. 448.)

elő. Técsi Joó Miklós 1659-ben megjelent, Rákóczi-párti imádságoskönyvében leggyakrabban a magyarság közös, mindenkire kiterjedő bűnösségét említi.²⁰ Mindössze egyetlen helyen utal a fejedelem felelősségére, ám bűneit itt sem jelöli meg, csak azt, hogy Isten ezek miatt felbontotta a vele kötött frigyét: „*meg haragudtál a' mi fel-kent Fejedelmünk ellen: fel-bontottad a' te szolgáladdal tött szövetségedet, és a' földre vetvén meg- gyaláztad a' mi koronánkat*”.²¹ Czeglédi István a Rákóczi felett mondott temetési beszédében szintén egyetlen ponton utal a fejedelem felelősségére,²² a lengyel hadjáratot illetően. Miután hosszasan érvel amellett, hogy maga a háború nem volt igazságtalan, és Isten ellen való,²³ elhangzik a bíráló: „*ha az Had-indításban nem-is, de vétkeztünk az Hadakozásnak modgyában*”. A magyarok ugyanis nem kerestek békés eszközöket, azonnal az *ultima ratió*hoz nyúltak, Isten helyett saját erejükben bíztak, végül pedig elmaradt a bűnök megbánása és elhagyása (különösen a fosztogatások megbüntetése). „*Szegény Magyarok! Ezek lehetének nektek, ez el-mult Hadakozásban Szemetekben vért óltótok!*”²⁴ – a felkiáltás ugyan a magyarság egészéhez szól, a felelősség azonban, már csak a bűnök jellegéből adódóan is, egyértelműen a fejedelmet terheli.

*

A prédikáció második hasznában a „népet” bűnbánatra és az igazi fejedelem melletti kiállásra hívja fel Báthori: „*A' kit az Isten elő állatot mint az ő szíve szerint valo emberét a' Dávidot Solt. 89. 21. Urallyátok, bötsülylétek és érette könyörögjete*”.²⁵ Míg tehát a gondolatmenet korábbi részeiben erőteljesen kiemelte Rákóczi uralkodói bűneit, itt – kimondatlanul bár, de jól érthetően – Rhédeyt állítja a hallgatók elé Isten választottjaként. Ha ez az értelmezés helytálló, a prédikáció a január 14-e előtti napokban hangozhatott el az országgyűlésen – január 13-a éppen vasárnapra esett –, amikor még volt tétje a Rhédey melletti agitációnak.²⁶

²⁰ „... mi, mindnyájan kicsinyek és nagyok, iffiak és vének te ellened vétkeztünk”. Técsi Joó Miklós: *Lilium humilitatis az az: A' nyomoruságoknak tövisse köziben bé-vetteit Isten Anyaszentegyházának maga meg-alázása és keserves síralma...* Kvár 1679. (RMK I. 1235) 2 (a továbbiakban Técsi: *Lilium humilitatis*); Igaz ember nagyon kevés akad, talán csak a csecsemők büntelnek a magyarok között. Técsi: Uo. 32, 39.

²¹ Técsi: *Lilium humilitatis* 76; Fazakas Gergely Tamás: *i. m.* 442.

²² Martis Zsombor szerint már a Czeglédi két évvel korábban megjelent könyvében szereplő hat regula is burkoltan Rákóczi uralkodói hibáira akarta felhívni a figyelmet; a lengyelországi hadjárat idején különösen az istentelen szövetségkötés vétké lehetett aktuális. Martis Zsombor: „*Nagyobb kü emelés is kell a Sion vára rakására*”. *Gyülekezetalapítás, polémia és mártírság Czeglédi István életművében*. PhD-értekezés. Miskolc 2016. 69–75.

²³ Vö. Rákóczi manifesztumaiban megfogalmazott érveivel: Kármán Gábor: *Bellum iustum-érvelések II. Rákóczi György háborúiban*. Századok CXL(2006). 949–954.

²⁴ Czeglédi István: *Ama ritka példájú, s-a pogányt természet szerint gyűlölő keresztyének között dicsőséges emlékezetet érdemlet (...) II. Rakoci Györgynek (...) el-aválásának megh-említése, s-testének földben tétele felet lött Praedication*. Kassa 1661. (RMK. I. 974 = RMNy 2970) D4r-E1v.; A prédikációra lásd Martis Zsombor: *i. m.* 83–98; Petróczi Éva: *Puritánia. Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról*. Bp. 2006. (Historia Litteraria 20.) 136–143.

²⁵ Báthori Mihály: *Hangos trombita* 20.

²⁶ Luffy Katalin szerint a medgyesi országgyűlésen két alkalommal elmondott beszédek egy-egy kötet szerkesztésekor tagolta három részre. Luffy: *Nemzeti propaganda* 111. Ez ellen szól azonban, hogy mindhárom beszéd különböző textus alapján készült, mindegyik rendelkezik a homiletikai elveknek megfelelő részekkel, és önálló gondolatmenetet alkot. Így szerintem mindhárom beszéd egy-egy külön alkalommal elhangzott prédikáció vázlatként vagy rövidített változataként értelmezhető.

A prédikáció zárásaként Báthori inti a hallgatóságot, ne legyenek olyanok, mint a gyermekért perlő két anya (1Kir. 3,26): „*ne mondgyátok, ha miénk nem léssen az ország másé se legyen*”, hiszen a történelem tanúsága szerint „*Az erőszakkal uralkodók boldogtalanok voltak*”.²⁷

Ennek a gondolatmenetnek szerves folytatását jelenti a második prédikáció, amely újszövetségi textus (Gal. 5,15) alapján figyelmeztet a széthúzás, meghasonlás veszélyeire a polgári és az egyházi életben egyaránt: „*Valamely respublica, Ecclesia magában meg hasonlik, és egymás ellen gyűlölséges képen hadakozik, el kell annak veszni*”.²⁸ Ez a gondolat szorosan kapcsolódik a korábbiakban a fejedelmek első bűneként említett kegyetlenséghez, és még inkább a „*nép és kösség*” körében tapasztalható meghasonláshoz. Itt tehát elsősorban a néphez, aktuálisan az országgyűlésen megjelent rendekhez fordul Báthori, őket inti az atyafiúi szeretetre, a megbocsátásra és a megbékélésre, szemben a meghasonlás kárhozatos következményeivel, a gyűlölködéssel, egymás szidalmazásával, hamis hírek keltésével és az erőszakossággal.²⁹

*

Ugyanezt a szellemiséget tükrözi, de már egy megváltozott közegben hangzott el a harmadik prédikáció, melyben ismét a fejedelem felelősségét veti fel Báthori. Az ószövetségi textusban (Jer. 15,1-4) szereplő Manasses alakjával von párhuzamot, bár Manasses öt bűnét – mivel azok nem voltak megfeleltethetőek a Rákóczi-ellenes diskurzusnak – a felsoroláson kívül egyáltalán nem részletezi.³⁰

A szerző ebben a prédikációban nem egyszerűen Rákóczinak tulajdonít sajátos bűnöket, mint néhány nappal korábban, az első beszédben tette, hanem immár ezekben a vétkekben részesnek nyilvánítja a népet, azaz a bűnös fejedelmet a körülmények dacára megválasztó, trónjára visszaültető politikai elitet is. (Arról persze, hogy a „nép” miképpen részesül a fejedelem bűneiben, igencsak homályosan nyilatkozik Báthori: „*közönségesen Manasses vétkeinek mondattatnak azok a vétkek, mellyek a Manasses vétkeihez hasonlók voltak, mellyeket fellyebb elő számláltunk...*”³¹)

A „nép” (azaz itt ismét az aktuális hallgatóság, a Medgyesen megjelent rendek) tehát Rákóczi visszahívásával bizonyította megtéretlenségét, aminek egyenes következménye, hogy Istent még az érte törekedő Mózes, Sámuel, Jeremiás könyörgése sem indítja meg: „*Mert a mint hogy az olyan meg térhetetlen nép es ember meg kerelhetetlen képpen viselte magát midőn az Isten intette, hitta s fenyegette: Így az Istenis meg kerelhetetlen módon viseli önnön magát az olyan néphez és emberhez midőn rajta vagyon a nyomoruság. Peld. 1. 28.*”³²

A prédikáció harmadik, intő hasznában Báthori prófétai hangon azonnali megtérésre szólítja fel a hallgatóit – a katonai helyzetben a végítélet valóban közelinek tűnhetett:³³ „*Bűnös ország, halando ember, talam az Isten tsak negyven napot sem enged tinéktek, mint az Ninivebelieknek,*

²⁷ Báthori: *Hangos trombita* 20–21.

²⁸ Uo. 23.

²⁹ Uo. 25–29.

³⁰ Uo. 32–33.

³¹ Uo. 33.

³² Uo. 37.

³³ Vö. B. Szabó János: *Erdély katasztrófiája 1658-ban. A védelem összeomlásának politikai és pszichológiai okai.* Aetas XXI(2006). 2–3. sz. 204–218.

hanem az ti kapuitokban tüzet gerjeszt, rabságra, fegyverre küld és a' ti testeiteket az égi madaraknak hányattya. Hidgyétek hát az Istennek, böjtöllyetek, sírjatok, és térjete meg a' ti gonosz utaitokrol...".³⁴ Mivel a szerző itt – más szövegektől, így elsősorban Medgyesi Pál prédikációitól eltérően – már egyáltalán nem említi a nép bűneit, és nem részletezi a megtérés folyamatát sem,³⁵ ezalatt alighanem egyetlen aktust, egyetlen politikai cselekvést kell érteni: a bűnös fejedelem pártjának elhagyását, és visszatérést az Isten választottjához, a kegyes fejedelemhez.

A kegyes fejedelem erényei

Báthori a medgyesi országgyűlésen elmondott beszédekben nem alkotott tényleges fejedelmi erénykatalógust, arra csak két évvel később, a Barcsay Ákos elleni hatodik prédikációban kerített sort. Megállapítása szerint az ideális uralkodót hat tulajdonság jellemzi. A szívében mindenekelőtt kegyesség lakozik, ami megnyilvánul a buzgóságban, a bálványok rombolásában és az igaz vallás helyreállításában, és végül abban, hogy „szorgalmas gondgya vagyon Templomra oskolára, tudos Predikátorokra, és Professorokra”. Másodszor a fejében józanság van, aminek fontosságára éppen a törökök közmondásos fegyelmezettsége szolgált példát: „A' Török Imperiumot a' jozan tanáts igazgattya: De a' Magyar tanáts délig fő fajo, szédelgő, dél után részeg”. Evvel függ össze a harmadik vonatkozás, hogy a jó fejedelem szemében okosság látszik. A füleiben ugyanekkor jószág honol: „Ne legyen személy válogato, a' mint a' nagyot, a' gazdagot ugy a' kitsint és szegént meg halgassa”. Végül a kezeiben irgalmasság és adakozás, a karjaiban pedig erősség lakozik.³⁶

Ezt az erénytáblát Báthori a kötet 1664 áprilisában kelt ajánlásában bővítette és részletezte tovább, kiemelve két tulajdonságot. Rhédey főúrként a tanítók támogatója, alumnusok táplálója volt, „nemelly Uraknak kegyetlenseget telhetlenseget nem követte: A Predikátorok fizeteset meg nem kissebitette, valamit a' föld termet annak tizedet nekik engedte”.³⁷ Uralkodóként pedig rendkívüli áldozatkészségről tett tanúságot: „nem szana N. az Ország meg maradasaert Meltosagos Eleitől meg maradat kencset költeni, azzal Nemzetinek jo akarokat szerezni és az idegeneknek sziveket meg lagyítani”, végül pedig a belső ellenség nyomására, a békesség érdekében trónjáról is hajlandó volt lemondani.³⁸

³⁴ Báthori: *Hangos trombita* 41; Vö. „félő hogy nincsen néked nem hogy száz husz esztendőd, de csak husz is hátra”. Medgyesi Pál: *Rohogó tűz* i. m. 34.

³⁵ Medgyesi két hosszú bűnkatalógusa után, az *Ötödik jaj* és a *Rohogó tűz* végén is részletesen írt a megtérésről, sőt az 1658-as kötetben külön prédikációt is szentelt ennek a kérdésnek. Medgyesi Pál: *Ötödik jaj* i. m. 40–42; Medgyesi Pál: *Istenhez való igaz megtérés = Uő: Sok Jajjokban, s' bánatos szivel ejtett könyhullatásokban merült, és feneklett, szegény igaz Magyaroknak, egy-néhány keserő Siralmi*. Sárospatak 1658. (RMK I. 934 = RMNy 2796); Medgyesi Pál: *Rohogó tűz* i. m. . 37–39.

³⁶ Báthori: *Hangos trombita* 92–94.

³⁷ Uo. A2r-A4v.; Ugyanezeket az erényeket emelte ki Báthori a fiatalon elhunyt Rhédey László temetési beszédekben is: „A' Rhedei sok jókkal bővölködő másokon könyörülő, Háznak fényes Csillaga a' ki iffiuságodhoz képest sok nyomoruságon által mentél; de soha az Urtol el nem hagyattattál Ecclesiáknak Oskoláknak építésére reformatiojára igyekező édes Josiásunk...”. Báthori Mihály: *Halotti Predikacio* i. m. 184.

³⁸ Báthori: *Hangos trombita* A5r-A6v.; Báthori a kötet megjelenése idején már debreceni lelkészként szolgált, nem fűződött személyes érdeke Rhédey dicséretéhez, vagyis a sorai mögött minden bizonnyal őszinte elkötelezettség és hála áll. Luffy: *Nemzeti propaganda* 110–111.

E két uralkodói erény kiemelése Rhédey reprezentációjának, majd mitizációjának később is része maradt. A temetésén elhangzott egyik prédikációban Eszéki István az egykori fejedelem áldozatkészségét emelte ki első helyen: nehéz időszakban vállalta magára az uralkodói tisztelet, mikor „a' szegény Haza pedig rongyolott darab pusztává fordították”. Nem kívánta a trónt, sőt „tsudáld ez kegyes Urnak minden rendiben bölcsességgel mérsékelt szelidségét! nem akara ez Méltóságos Fejedelem tsak edgy ártatlannak-is véreben leledzeni (...), akara inkább Méltóságos Tiszti nélkül el-lenni, melyet sokszor sokak hallatára-is mondott. Nem kell (ugy mond) ennékem senki Méltósága; áldassék Istennek neve érette, hogy én miattam egy keresztyén lélek-is nem veszet”.³⁹ Eszéki itt alig burkoltan utal arra a Rákóczi elleni vádra, hogy a lengyel hadjáratral és a trónra való visszatéréssel csak magánérdekét követte, nem szánva megannyi keresztyén halálát, „sok ezer szenteknek ki omlott véreken mint meg-annyi folyó patakokon evesztéltenek”.⁴⁰ Eszéki második helyen Rhédey kegyes és istenfélő életvitelét dicsérte. Minden nap kora hajnalban és este a Szentírást és a *Praxis pietatist* olvasta, majd miután a látása megromlott, felolvastatott magának a Bibliából. Végül olyan pontosan tudta betéve a teljes Ó- és Újszövetséget, hogy emlékezetből kijavította a felolvasásban ejtett hibákat. Támogatta a kassai és a nagyszombati egyházat, a pataki, a debreceni, a szatmári és több más iskolát, sok rabot pedig alamiznával segített.⁴¹

Rhédey mitizációjában a második rendhez tartozó erények kaptak nagyobb hangsúlyt. Szántai Pócs István kegyes életvitelét – bölcsességét, imádságos lelkületét és buzgó bibliaolvasását –, valamint jótékonyágát – a szegények, jövevények, rabok és özvegyek gyámolítását – emelte ki.⁴² Czeglédi István a hitéért különleges isteni kegyelemben részesült Énokhoz (Zsid. 11,5) hasonlította Rhédeyt, akiben felismeri az üdvözítő hit mind a nyolc jegyét.⁴³ Ezek jele, hogy kora ifjúságától kegyes életet élt, szorgalmasan olvasta a Bibliát. Mindig nyitva volt az ajtaja az elesettek előtt, senkit sem bántott, nem vette el más jószágát, alázatosságát pedig az mutatja, hogy nem szégyellte bocsánatot kérni akár szolgáitól is.⁴⁴ Görgei Pál prédikációjában ugyanezek az értékek kapták a legnagyobb hangsúlyt: a szerző kiemelte Rhédeynek vármegyéjéhez, szolgálóihoz és jobbágyaihoz, az árvákhoz, szegényekhez és jövevényekhez, sőt ellenségeihez való igazságát is.⁴⁵

A Rhédeynek tulajdonított erényekhez képest egészen más szellemiséget, uralkodói attitűdöt tükröz II. Rákóczi György önreprezentációja és a személye körül kialakult mitizáció. Míg Rhédey áldozatkészségét a fejedelemség elfogadása, majd a trónról való lemondás bizonyította, addig

³⁹ Eszéki István: *Halotti magyar oratio (...) groff Rhedei Ferencz urunknak meg-hidegedet tetemének utolsó érdemlet tisztessége meg-adásának okáért*. Sárospatak 1668. (RMK I. 1075 = RMNy 3479) 27; Ugyanezt olvassuk Görgei Pálnál is: „amaz ho harmathoz hasonló fejedelemsége mutatya, készeb volt maga méltóságát meg-csonkítani, hogy nem romlott hazájának bokros jaiját szaporítani.” Görgei Pál: *Emlekezetnek oszlopa, melyet néhai kegyes vrának (...) groff Redei Ferencznek (...) emlekezetire fel-emelt Kapos városának lelki-tanítója, Görgei Pál*. Sárospatak 1668. (RMK I. 1074 = RMNy 3482) 19.

⁴⁰ Id.: Kecskeméti Gábor: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*. Bp. 1998. (Historia Litteraria 5.) 155.

⁴¹ Eszéki István: *i. m.* 29–32; A bibliaolvasás toposza: Kecskeméti Gábor: *i. m.* 205.

⁴² Szántai Pócs István: *Halotti praedikatio, Mellyet tött Szantai Poóts István (...) nehaj groff Redai Ferencz urnak (...) meg-hidegedett teste felett*. Sárospatak 1668. (RMK I. 1074 = RMNy 3482) 34–35.

⁴³ Czeglédi István: *Enochnak, Istennel valo, minden-napi-járása...* Sárospatak 1669. (RMK I. 1093 = RMNy 3588) 33–40.

⁴⁴ Uo. 148–155.

⁴⁵ Görgei Pál: *i. m.* 19–20.

Rákóczi a haza és az egyház ügye melletti fegyveres harc – hatalmas kockázattal járó⁴⁶ – vállalását tekintette áldozatnak, melyet végül valóban saját halálával pecsételt meg. Barcsay Ákossal polemizálva így fogalmazott: „*mi hogy valóságos keresztények és magyarok vagyunk, még karunkat s kardunkat felbírjuk, kereszténység és nemzetünk oltalmazásában kívánjuk elfogyatni életünket*”.⁴⁷ Técsi Joó Miklós 1659-ben írt imádságában a fegyveres küzdelmet középpontba állítva könyörgött a fejedelemért: „*a' te fel kentednek a' mi kegyelmes Fejedelmünknek, ki a' te dicsősséged mellett, a' te Ecclesiád mellett, és a' mi szegény hazánk mellett a' te házadnak ellensége ellen fegyvert fogott, légy erőssége*”.⁴⁸ Czeglédi István pedig Rákóczi temetési beszédében a mártíromság és a *miles Christianus* ideálját kapcsolta össze, és így szólította meg az elhunyt fejedelemet: „*szerelmes Hazád romlását nem szenvedhetted; és ekképpen Nemzetségedért, s-a' mi Istenünk Városiért marokni véredet nem szántad*”.⁴⁹ A végzetes csata előtt pedig „*így fohászokdál: En Istenem lásd meg! im nincsen, ki engemet ismerjen, nem szaladhatok el, s-nincsen ki az én életemre gondot viseljen. Bizonyára úgy vala; (...) E' Sutullá ki belőled, amaz Edes Nemzedhez gerjedező szókat: Kész vagyok egy bokrot meg-festennem véremmel. Ez Hazádhoz gerjedező Lelkednek melegsége, tétete ilyen biztatást: Vitézek! Vitézek! az én Vérem sem drágább a' Tieteknél*”.⁵⁰

Összességében a Báthori által bemutatott fejedelmi erények Rhédey uralkodói attitűdjéhez, politikai krédójához állnak közel, és nagyrészt az első prédikáció exordiumában és első hasznáiban felsorolt, Rákóczihoz köthető bűnök ellentettjeinek felelnek meg. Rákóczi önreprezentációja és a Rákóczi-párti propaganda központi elemeit Báthori egyszerűen a háború kívánásaként utasítja el. Itt már uralkodói reprezentációk csapnak össze, a nemzeti bűnök lajstroma ebben a kontextusban egészen másodlagossá válik – a nemzetkarakterológiát Báthori a politikai propaganda és a nyílt agitáció terepére vezeti át.

Összefoglalás

Báthori Mihály medgyesi beszédei kényes, sőt kimondottan veszedelmes helyzetben hangzottak el. A rendkívül bizonytalan kimenetelű szituációban patrónusa, Rhédey Ferenc fejedelem-sége mellett érvelt, és elutasította a trónról lemondott II. Rákóczi György visszatérését. Merített a kor bűnkatalógusaiból, a fejedelemtükrök és a Rákóczi személye, szerepe körüli diskurzus toposzkészletéből, az egyes paneleket viszont úgy rendszerezte, hogy a beszédeket még akkor se feltétlenül kövesse felelősségre vonás, ha a bennük szereplő utalások, a Rákóczival szembeni vádak ugyancsak egyértelműek is voltak.

Báthori prédikációinak egyik legfontosabb sajátossága, hogy míg a legtöbb szerzőnél a nemzeti bűnök ostromozása döntően morális és teológiai szerepet játszott, addig ő az adott közegben

⁴⁶ R. Várkonyi Ágnes: *Europica varietas – Hungarica varietas. Tanulmányok*. Bp. 1994. 76–90; R. Várkonyi Ágnes: *Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok*. [Bp.] 2010. 275–281.

⁴⁷ Szalárdi: *Siralmas krónika* 475.

⁴⁸ Técsi: *Lilium humilitatis* 85.

⁴⁹ Czeglédi István: *Ama ritka példájú i. m.* B1v.

⁵⁰ Czeglédi István: *Ama ritka példájú i. m.* G1v.; A jellegzetes szófordulat előkerült már a Barcsayval szembeni röpiratháborúban is. Szalárdi: *Siralmas krónika* 468.

saját, nagyon is aktuális politikai programjának szolgálatába állította a bűnkatalógust és a fejedelmi érenytáblát. Ennél azonban talán még többről is lehet szó.

A prédikációknak – a medgyesi beszédek esetében bizonyosan – kétféle olvasata volt lehetséges, összefüggésben a beszédhelyzet és a medialitás sajátosságaival. Az elhangzott prédikációk ténylegesen megszólított hallgatóságát az országgyűlésen megjelent rendek alkották, a politikai program címzettjeiként csak ők képzelhetők el. A kötet esetében azonban Báthori sem a címlapon, sem az ajánlásban nem határolja körül, hogy kiknek szánja a „*közönségessé tölt s' ki bocsáttatott*” szövegeket, vagyis kimondatlanul és virtuálisan a nemzet egészét, a rendi nemzet kereteit jócskán meghaladó közösséget hívja fel a megtérésre.⁵¹ A közvetlen politikai és az egyetemes érvényű morális olvasat tehát, bár analitikusan szétszálazható, szövegszerűen mégis szerves egységet képez.

Catalogue of Sins and Political Programme in the Sermons of Mihály Báthori

Keywords: Transylvanian Principality, sermons, court preacher, political discourse

It is well known that the essential aim of the 16th–17th century Protestant catalogues of sins was to exhort the audience of the sermons and the readers of the prayers to moral renewal, and thereby to conduce the deliverance from God's punishment. We can find one of the most sophisticated catalogues in the sermons of Mihály Báthori, court preacher of Ferenc Rhédey, delivered in January 1658, and printed six years later.

The goal of this study is to throw new light on the sermons, and to interpret them as part of the political discourse during the 1657–1662 crisis in Transylvania. In this context it seems to be clear that Báthori's main aim was not only to urge the moral renewal of the nation: he articulated a very up-to-date political programme as well. He argued for the reign of the newly elected Prince, Ferenc Rhédey, and against the returning György Rákóczi II.; he defined the moral rebirth as a single political act, as standing for the "pious prince".

⁵¹ Luffy: *Nemzeti propaganda* 128.